

Jadwiga Ambrozja Kalinowska

Korespondencja Stanisława Hozjusza z Marcinem Kromerem (1537-1579)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 3 (277), 597-614

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jadwiga Ambrozja Kalinowska OSB

KORESPONDENCJA STANISŁAWA HOZJUSZA
Z MARCINEM KROMEREM (1537–1579) _____

- Słowa kluczowe:** Stanisław Hozjusz, Marcin Kromer, korespondencja, kwerendy archiwalne
- Schlüsselwörter:** Stanislaus Hosius (Stanisław Hozjusz), Martin Cromer (Marcin Kromer), Korrespondenz, Archivrecherche
- Keywords:** Stanislaus Hosius, Marcin Kromer, correspondents, archive analysis

Wybitni przedstawiciele katolickiej reformy trydenckiej – Stanisław Hozjusz i Marcin Kromer – nobilitowani mieszczenie i kolejno biskupi warmińscy, zasłużeni dla Kościoła powszechnego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów przez gorliwe pełnienie kościelnych obowiązków administracyjnych, sprawowanie legacji krajowych i zagranicznych z polecenia królów, ponadto przez prace literackie i naukowe jako humaniści, zapewnili sobie trwale miejsce w historii Kościoła i teologii pozytywno-kontrowersyjnej oraz w dziejach literatury polsko- i łacińskojęzycznej XVI stulecia¹.

Przyjaciele

Drogi życia i działalności oraz zainteresowań tych dwóch filarów szesnastowiecznego katolicyzmu w Polsce i w Europie, mimo ośmioletniej różnicy lat życia, spletały się ze sobą wyjątkowo przyjaźnie i ściśle². Obaj mieli niemieckie i mieszczańskie pochodzenie i świadomie się spolonizowali. Obdarzeni nieprzeciętnymi talentami, ukończyli dzięki swoim mecenasom studia wyższe, krajowe

¹ Bibliografia hozjańska jest bardzo obszerna, tu wymieniam tylko 2 podstawowe pozycje: biogram kard. S. Hozjusza: *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. X, ss. 42–46; 2); *Encyklopedia katolicka KUL* (dalej: EK), t. VI, kol. 1257–1260. Bibliografia kromeriańska jest nieco mniej obszerna, zob. biogram bp. Marcina Kromera: PSB, t. XV, 319–325; EK, t. IX, kol. 1305–1306.

² Por. J. A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista 1504–1579*, Olsztyn 2004, s. 59 nn.

i zagraniczne uwieńczone doktoratami obojga praw (kościelnego i rzymskiego) oraz zostali nobilitowani. W ich formacji intelektualnej ważną rolę odgrywała gruntowna znajomość języków i kultury starożytnych Greków i Rzymian. Po powrocie do kraju rozwijali swoją działalność literacko-naukową, kościelną i dyplomatyczną. Próbowali swoich talentów poetyckich układając młodzieńcze wiersze panegiryczne (epigramaty) według reguł humanistycznej łaciny. Ważną część ich twórczości literacko-naukowej stanowią też przekłady na łacinę niewielkich dzieł greckich o treści wychowawczo-moralistycznej. Jako przykład można tu podać tłumaczenie Hozjusza z greki na łacinę dziełka pedagogicznego Jana Chryzostoma *O porównaniu prawdziwego mnicha z książętami i bogatymi tego świata*³ oraz Kromerową edycję łacińską sześciu greckich mów pt. *O bogactwie i ubóstwie* – autorstwa tegoż ojca Kościoła. Słusznie więc zauważył Mirosław Korolko, że przekłady te otworzyły nowożytny rozdział literatury patrystycznej w naszym piśmiennictwie, a od czasów słynnych edycji dzieł Ojców Kościoła dokonanych przez Erazma z Rotterdamu stanowią one bardzo ważne ogniwo katolickiej reformy trydenckiej, która sięgała do źródeł (*ad fontes*) chrześcijańskiej doktryny⁴. Wpływ mistrza Erazma przejawiał się także w innych dziełach literackich Hozjusza⁵ i Kromera⁶.

Z biegiem lat, równocześnie z rozwojem reformacji i katolickiej reformy trydenckiej, między Hozjuszem i Kromerem wywiązała się bliska współpraca na płaszczyźnie polemiki religijnej i zacieśniła przyjaźń. Protestancki autor Bruno Elsner stwierdził, że Hozjusz wcześniej czerpał z dorobku Kromera w dziedzinie polemiki religijnej, ponieważ Kromer już w czerwcu 1551 r. miał ukończone swe *Dialogi*, zanim starszy jego kolega zaczął pisać dzieła polemiczne⁷. Przyjaciele przysyłali sobie do recenzji rękopisy dzieł polemicznych przed oddaniem ich do druku. Przykładem tego może być fakt, że Hozjusz recenzował Kromerowe, chociaż anonimowo wydawane po polsku (1551–1554) i w wersji niemieck-

³ Jan Chryzostom, *św., Libellus elegans, in quo confert verum Monachum cum principibus, divitibus ac nobilibus huius mundi*, PG XLVII, kol. 387–392; por. J. A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista*, s. 88.

⁴ Por. M. Korolko, *Retoryczna sztuka „Rozmów dworzanina z mnichem” Marcina Kromera*, Studia Warmińskie (dalej: SW), t. XXVI (1989), ss. 51–52.

⁵ O wpływie Erazma z Rotterdamu na biskupów warmińskich zob. M. Borzyszkowski, *Erazmowi z Rotterdamu (1469–1536) w pięćsetną rocznicę urodzin*, SW, t. VII (1970), ss. 295–303. Hozjusz nigdy nie spotkał osobiście Erazma, o planach takiego spotkania zob. S. Reszka, *Żywot ks. S. Hozjusza [Polaka] kardynała Świętego Kościoła Rzymskiego, penitencjarza wielkiego i biskupa warmińskiego*, przek. z [łac.] wydania w Oliwie 1690 r. i komentarze J. A. Kalinowska OSB, Olsztyn 2009, s. 57; Dodatkowo o wpływie Erazma na Hozjuszową twórczość zob. A. J. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista*, ss. 116–123.

⁶ Jednakże M. Borzyszkowski (zob. przypis 5) nie uwzględnił tu osoby bp. Marcina Kromera. O wpływie Erazma na twórczość Kromera zob. M. Korolko, *Retoryczna sztuka „Rozmów dworzanina z mnichem” Marcina Kromaera*, s. 55 nn.

⁷ B. Elsner, *Der Ermländische Bischof Stanislaus Hosius als Polemiker*, Königsberg 1911, s. 108 nn.

kiej, *Rozmowy dworzanina z mnichem*, a Kromer recenzował i robił korektę sławnej *Confessionem* warmińskiego biskupa⁸.

Korespondencja

W związku z pełnionymi obowiązkami kościelnymi i państwowymi oraz z potrzeby serca Hozjusz i Kromer nawiązywali liczne kontakty osobiste i korespondencyjne z szerokim gronem humanistów, dostojników kościelnych i świeckich, przyjaciół i krewnych, a nawet głów koronowanych. Wskutek tego pozostawili po sobie obfitą i ciekawą oraz nieprzeznaczoną przez nich do druku spuściznę epistolarną (każdy po około 10 000 listów), która wprowadza czytelników w nurt wydarzeń religijnych i państwowych ówczesnych czasów, rzuca też nowe światło na życie codzienne zaprzyjaźnionych ze sobą duchownych.

Przyjaciele często spotykali się ze sobą, ale jeszcze częściej kontaktowali korespondencyjnie. Ramy chronologiczne zaznaczone w tytule artykułu wyznaczają: pierwszy zachowany list Hozjusza do Kromera⁹ i roczną datę śmierci kardynała warmińskiego. Zawsze jednak pisali oni do siebie, jak przystało wówczas na humanistów, w języku łacińskim i to zazwyczaj osobiście, nie przy pomocy sekretarzy, chociaż jako wysoko postawieni dostojnicy kościelni i państwowi mieli swoje dobrze zorganizowane kancelarie¹⁰. Hozjusz pisał często, zazwyczaj w każdą sobotę. Odbieranie i wysyłanie listów uzależnione było od funkcjonowania poczty. Zdarzało się, że jednego dnia ekspediował 6–8 listów do różnych adresatów¹¹. Na szczególną uwagę zasługuje fakt z 9 czerwca 1566 r., gdy to Hozjusz napisał wyjątkowo dużo z Heilsbergi do swego przyjaciela Kromera w ciągu jednego dnia – bo aż 6 listów¹². Listy te zostały przez adresata odebrane w Krakowie 17 czerwca (17 Junii) i dotychczas pozostają tylko w rękopisach. Kardynał warmiński odpowiadał w nich na otrzymaną korespondencję przyjaciela: „*Reditae mihi sunt litterae Tuae solito scriptae copiosius. Tanto vero gratiores, quanto copiosio-*

⁸ Zob. *Hosii Epistolae* (dalej: HE), II, s. 42, Hozjusz do Kromera, 15 VI 1551, *Libellum, quem isthic edidistis materna lingua conscriptus meo quidem iudicio probatur...*, ibidem, s. 109; Hozjusz do Kromera, Lidzbark 13 XI 1551, *Lucubrationem meam tibi iam exhibitam esse credo. Cupio tuum de ea iudicium primo quoque tempore cognoscere...*, HE, III, s. 206, 209–211, 216–218, 231, 236, 237, 239–241, 243, 337–338.

⁹ Zob. HE, I, ss. 51–52 i biogram Stanisława Hozjusza: J. Misiurek, EK, KUL, t. VI, kol. 1257–1261.

¹⁰ Hozjusz miał zasadniczo w swej kancelarii trzech naczelnych sekretarzy: Walentego Kuczborskiego, Macieja Heina i Stanisława Reszkę. Kancelaria Hozjusza jest jeszcze nie opracowana. Kancelarie biskupią Marcina Kromera (1569–1589) opracował ks. Jan Wiśniewski, SW, t. XXV (1988), ss. 225–325. Na czele personelu kancelarii Kromera stali kolejno: Albert Sperling (świecki pan), Jan Kreczmer, Stanisław Orzech, ibidem, ss. 231–232.

¹¹ HE, III, 13 V 1560, ss. 303–307; 21VI 1560, ss. 345–347; zob. też przyp. 11.

¹² Kraków, Bibl. Jagiell., 1) rkps 60/1, ss. 47–50, S. *Fieri potest...*; 2) rkps 60/2, ss. 669–673, S. *Thomae Sanctum Stephanum gratulor...*; 3) rkps 60/2, ss. 729–732, S. *Scriptis mihi Ticinius...*; 4) rkps 60/2, ss. 819–822, S. *Ipsodie Pentecostes...*; 5) rkps 60/3, ss. 1169–1172, S. *Duplicem actionem contra meos*; 6) rkps 60/3, ss. 1235–1238, S. *Caspar Hannous traducit me...*

res¹³. Wprawdzie tematyka tych 6 listów jest zróżnicowana, ale dominuje w nich, zwłaszcza w piątym liście, opis wypowiedzenia biskupowi posłuszeństwa przez zbuntowanych członków kapituły, którzy uznali swego biskupa za dyktatora: „S. Duplicem actionem contra meos rebelles instituere velim: unam adversus primos duos, alteram adversus reliquos. Omnes quidem sunt rebelles et contumaces, verum longe gravius primi peccasse videntur, qui causam huic schismati dederunt, quo sunt ab episcopo suo praecisi. – – Custos praesertim et Sampson hoc tempore cum illis contra suum episcopum coniurant¹⁴. Mając świadomość Pawłowej nauki, w której Apostoł powoływał się na *Księgę Powtórzonego Prawa* (Pwt 32, 35): „Pan rzekł – – Moja jest odpłata i kara”, kardynał nie zamierzał mścić się na kanonikach. Przesłał tylko kopię materiałów dotyczących tej sprawy Kromerowi i zaproponował mu, by się z nimi osobiście zapoznał oraz przekazał je wraz z problemem do rozstrzygnięcia nuncjuszowi Francesco Commendonemu¹⁵.

Stan badań nad korespondencją Hozjusza z Kromerem

Inspirowane zazwyczaj wielkimi jubileuszami urodzin i śmierci Hozjusza i Kromera badania naukowe nad życiem, działalnością i bogatą oraz różnorodną ich twórczością literacką nie zostały do dzisiaj uwieńczone nowoczesnymi monografiami¹⁶. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest zapewne jeszcze nie przebadana do końca ich bogata korespondencja rękopiśmienna. W przypadku Hozjusza, z powodu prowadzenia procesu beatyfikacyjnego, zakończone zostały już kwerendy archiwalne w kraju i poza granicami oraz opracowano na maszynie do pisania wymagane archiwalia (łącznie 52 kg) do *Procesu super scriptis*¹⁷ (1985 r.), podano także liczbę rękopiśmiennych, jeszcze nie wydanych drukiem, listów: kardynała warmińskiego (2586) i adresowanych do niego (2333)¹⁸.

¹³ Zob. ibidem, nr 6, s. 1237.

¹⁴ Zob. ibidem, nr 5, s. 1169. Chodzi tu głównie o Eustachego Knobelsdorfa (1519–1571), Macieja Heina (+1594) – przywódcę opozycji i Sampsona Woreina (1515–1586), zob. T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, Olsztyn, t. I, 1984 r., ss. 132–133, s. 90 oraz t. II, 1988, s. 214.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Monografie dziewiętnastowieczne są już przestarzałe: A. Eichhorna: 1) *Der Ermandische Bischof und Cardinal Stanislaus Hosius*, Mainz, t. I, 1854, t. II, 1855; 2) *Der Ermlandische Bischof Martin Kromer...*, Osna-bruck 1869; C. Walewskiego, *Marcin Kromer*, Warszawa 1874, S. Bodniak, *Marcin Kromer*, rozprawa doktorska z lat 1923–1926 (rkps, Kórnik, Bibl. PAN), nieopublikowana. Nowoczesną monografię Kromera zaczął pisać A. Szorc (†2010), ale nie zdążył jej dokończyć, o stanie jego badań kromeriańskich zob. w tymże tomie: I. Markarczyk, *Kromeriana w spuściźnie księdza profesora Alojzego Szorca (1935–2010)*.

¹⁷ A. Szorc, *Poszukiwanie pism kard. Stanisława Hozjusza przez Komisję Historyczną w jego procesie beatyfikacyjnym*, *Roczniki Historii Kościoła*, KUL, t. 3(58), 2011, ss. 180–189.

¹⁸ Zob. idem, *Z problematyki edytorskiej korespondencji Hozjusza*, *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, t. XXXIII, ss. 147–165, zwłaszcza ss. 156–157.

W przypadku Marcina Kromera nie przeprowadzano jeszcze systematycznie do końca kwerend spuścizny epistolarnej, dlatego też wydane dotychczas drukiem zbiory korespondencji nie obejmują całej jego spuścizny rękopiśmiennej¹⁹. Korzystając z drukowanej korespondencji Hozjusza, możemy zasadniczo tam wyodrębnić zachowane zbiory listów Kromera. W sytuacji niższej pozycji społecznej korespondentów Kromera, listy jego nie były archiwizowane, więc nie zachowały się.

Problematykę listów Hozjusza do Marcina Kromera (i innych adresatów) w ogólnym zarysie przedstawił Jerzy Misiurek²⁰, nie zwracając jednak uwagi na walory artystyczne i elementy humanistyczne prozy epistolarnej. W tego rodzaju twórczości przejawia się erudycja biblijna i klasyczna Hozjusza, połączona ze znajomością sztuki pisania listów – *artem epistolandi*. Trafnie cytowane jest *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Datowania listów dokonywane są tam zgodnie z kalendarzem starożytnych Rzymian, a przywoływane przysłowia zaczerpnięte zostały z *Adagiów* Erazma z Rotterdamu²¹.

Z okazji przygotowania do druku rozprawy: *Stanisław Hozjusz jako humanista*, udało mi się zarejestrować 533 pozycje (420 listów Hozjusza i 113 listów Kromera)²². Korespondencja ta pochodzi z lat 1537–1579 i obejmuje 42 lata. Pierwszy zachowany list Hozjusza do Kromera, datowany jest 9 grudnia 1537 r. w Krakowie i zaadresowany: „Venerabili Domino M[artino] C[romero] cano-

¹⁹ W XX w. na uwagę zasługują wydawnictwa: *Georgii Ticinii ad Martinum Cromerum epistulae (1554–1585)*, ed. G. Axer, Vratislaviae–Varsoviae–Cracoviae–Gedani 1975; idem, *Polski dyplomata na papieskim dworze. Wybór listów Jerzego z Tycyna do Marcina Kromera (1554–1585)*, przeł. wstępem i komentarzem opatrzył J. Axer, Warszawa 1982; *Listy Stanisława Reszki do Marcina Kromera z lat 1568–1588*, oprac. i wyd. A. J. Kalinowska OSB, SW, t. XX, cz. III (1991), ss. 247–575; *Z dworu Stanisława Hozjusza. Listy Stanisława Reszki do Marcina Kromera 1568–1582*, wstęp, przekład z łaciny i komentarze J. A. Kalinowska, Olsztyn 1992; eadem, *Korespondencja Walentego Kuczborskiego z Marcinem Kromerem*, SW, t. XXVI (1989), ss. 129–138; eadem, *Stanisław Reszka – Diariusz podróży i korespondencja z lat 1583–1589*, SW, t. XXVI (1989), ss. 195–220; A. Dybkowska, *Niektóre kromeriana ze zbiorów watykańskich*, ibidem, ss. 165–189; K. Stasiewicz, *Korespondencja Tomasza Płazy z Marcinem Kromerem*, ORP, t. XXXIII, ss. 167–197; eadem, *Listy Tomasza Płazy do Marcina Kromera (wybór z lat 1569–1578)*, SW, t. XXII–XXIII (1985–1986), ss. 155–196; C. Walewski, *Marcin Kromer, Spis bibliograficzny pism M. Kromera*, Dodatki, ss. 25–30, 32–34, 46–47, 49; H. D. Wojtyńska, *Cardinal Hosius legate to the Council of Trent*, Rome 1967, *Appendices*, s. 283, 287, 294, 298, 300, 324, 325, 328, 329, 338, 352, 354, 361, 368, 369, 376–379, 382.

²⁰ J. Misiurek, *Kardynał Stanisław Hozjusz w świetle swoich listów*, w idem: *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*, Lublin 1994, t. I, ss. 102–120.

²¹ Zob. „Nie możemy, zgodnie z prawem św. Inkwizycji, tu używać Przysłów Erazma. Posługujemy się [nimi jako] bardziej poprawnymi, przedrukowanymi we Florencji” – *Z dworu Stanisława Hozjusza. Listy Stanisława Reszki do Marcina Kromera 1568–1582*, wstęp, przek. i komentarze J. A. Kalinowska, Olsztyn 1992, s. 222.

²² J. A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista*, ss. 60–62. Tam pomyłkowo zapisana jest liczba listów w korespondencji Hozjusza z Kromerem – ogólnie 573 listy, a po ponownym przeliczeniu okazało się, że są tylko 533 listy + 3 listy Hozjusza i Kromera wspólnie napisane do cesarza Ferdynanda I. W liczbie 533 mieści się także niezachowana, a wzmiankowana tylko przez H. D. Wojtyńską (zob. przyp. 24 – HE, t. III, ss. 439–443) korespondencja: 9 listów Hozjusza i 52 listy Kromera.

nico Poltoviensi, amico carissimo et honorando, Patavii”²³. Zamieszczone tam wzmianki Hozjusza o poprzednim swym liście do Kromera sugerują wcześniejszą ich korespondencję. Młody Stanisław, wówczas po powrocie z Italii, przebywał w Krakowie przy sekretarzu wielkim koronnym Samuelu Maciejowskim, Kromer natomiast, jako kanonik pułtuski, kontynuował studia w Padwie. Ostatni zachowany list Hozjusza do Kromera datowany jest z Rzymu 2 lipca 1579 r.²⁴, czyli około miesiąca przed śmiercią kardynała.

Z tych 533 podanych wyżej pozycji zostały wydrukowane przez Franza Hiplera i Wincentego Zakrzewskiego w układzie chronologicznym listy z lat 1537–8 maja 1558²⁵. Następnie: 101 listów Hozjusza i 10 Kromera, przez Henryka Damiana Wojtyskę z okresu 10 maja 1558–31 sierpnia 1560; również przez Wojtyskę: 60 listów Hozjusza, 1 Kromera oraz 3 listy Hozjusza i Kromera do cesarza Ferdynanda²⁶; zarejestrowanych w druku z lat 1560 (c.d.)–1563 – 113 listów Hozjusza i 12 listów Kromera²⁷; i przez Alojzego Szorca²⁸ z lat 1564–1565 – 29 listów Hozjusza i 14 Kromera. Łącznie z 26 lat korespondencji: listów Hozjusza 243, Kromera – 37. Wykaz nie drukowanej jeszcze korespondencji z następnych 17 lat życia kardynała warmińskiego: 1566–1579 – to 168 zachowanych listów Hozjusza i 24 listy Kromera, załączone w *Aneksie*. Na podstawie tegoż wykazu łatwo się zorientować, że listy Hozjusza do Kromera zachowały się przeważnie w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie (rkps 60/1–3)²⁹ i w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, zwłaszcza rkps D 19 i kilka listów w archiwach szwedzkich: w Linköping i w Sztokholmie, natomiast listy Kromera przede wszystkim zachowały się w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie – rkps 240 i rkps 1610.

Listy Hozjusza

Hozjusz do Kromera pisał w tonie przyjacielskim. Pozdrowiał go słowem „Saluto”, lub tylko skrótowo „S”. Zakończenie listu bywało bardziej rozbudowane: „Tuus Hosius, Tuus ex animo Hosius, w późniejszym wieku życia: Tui frater amantissimus”. Hozjusz w listach do przyjaciela zaznaczał swoją przyjaźń, pro-

²³ *Stanisłai Hosii epistolae*, t. I, (1525–1550), ed. F. Hipler i W. Zakrzewski, Cracoviae 1879, ss. 51–52.

²⁴ Oryg. Olsztyn. AAWO, AB, rkps D 19, k. 303–304.

²⁵ Zob. przyp. 21, *Stanisłai Hosii epistolae*, ed. F. Hipler, W. Zakrzewski, Kraków, t. I, (1525–1550), 1879; t. II, (1551–1558).

²⁶ *Korespondencja Stanisława Hozjusza*, ed. H. D. Wojtyska, Olsztyn 1980, t. III, (1558–1561), cz. I, 10 V 1558–31 VIII 1560, SW, t. XVII; ibidem, ss. 58–62 – 3 listy Hozjusza i Kromera do cesarza Ferdynanda.

²⁷ H. D. Wojtyska, *Rejestr korespondencji Stanisława Hozjusza biskupa warmińskiego 1560–1563*, do druku przygotowała I. Makarczyk, Olsztyn 2003.

²⁸ *Korespondencja Stanisława Hozjusza*, ed. A. Szorc, Olsztyn 1976, t. V (1564), SW, t. XIII.

²⁹ Ten obszerny trzyczęściowy kodeks rękopiśmienny, zawierający listy Hozjusza do Kromera liczy 1282 strony (!).

sząc Kromera o braterskie upomnienie w przypadku popełnienia błędu: „Tuum erit pro mutua amicitia me admonere, si quid a me peccatur”³⁰. Chwalił też swego przyjaciela za wierność w odpisywaniu na jego listy, pisząc z Brukseli 1 października 1549 r.: „S. Quandoquidem nemo scribit ad me, neque diligentius, neque frequentius quam tu – –. Nunc amicum absens agnosco”³¹. Hozjusz starał się odpisywać na każdy list przyjaciela, a Kromer był wyjątkowym przyjacielem, więc pisał osobiście do niego po łacinie zazwyczaj długie listy, co tydzień, przeważnie w sobotę, np. w czasie pierwszego swego pobytu w Rzymie: „posteaquam in Urbem veni, nullum diem Saturni – – me praetermisisse, quo non litteras ad te darem”³². Gdy nie mógł sprostać tym zobowiązaniom, przepraszał i podawał przyczynę, np.: „Advesperascit, ex catharro laboro, sum fractus scribendo, hae sunt causae, quamobrem manu mea non scripsi”³³. Innym razem odpierał zarzuty Kromera, że mało pisze: „Videor tibi parum multa scribere, sed si meas litteras leges omnes, secus iudicabis. Scribo enim copiose, quae agantur omnia”³⁴ albo: „Vos isthuc tardi estis ad rescribendum”³⁵.

W tej przyjacielskiej korespondencji życie codzienne odbijało się jak w zwierciadle: miłe i przykre zdarzenia przeplatały się w rękopiśmiennym tekście. Promieniowała z nich atmosfera pełna szczerości i zaufania. Wiadomości często były obwarowane klauzulą tajności, np.: „Quae scribuntur a me, da, quaeso operam, ut ne in quoruncunque manus perveniant”³⁶; „Ut ne in alicuius manus incidant”³⁷. Niekiedy przekaz listowny był mało zrozumiały, więc Hozjusz pisał do przyjaciela: „– – quin scribi velim clarius”³⁸. Niektóre z przekazywanych wiadomości były bardziej utajnione, więc Hozjusz nie miał pewności, czy adresat go dobrze zrozumiał, dlatego postawił mu pytanie: „Quae scripsi ciphris, intelliges?”³⁹.

Z listów Hozjusza dowiadujemy się m.in. o jego trudnościach w prowadzeniu dialogu z elblążanami, którzy potajemnie przyjęli protestantyzm. Poznajemy zmęczenie biskupa warmińskiego w staraniach o odzyskanie dla kultu katolickiego, zagarniętego przez luteranów, kościoła św. Mikołaja w Elblągu⁴⁰.

³⁰ HE, t. I, s. 320, Hozjusz do Kromera, Praga 13 VI 1549.

³¹ Ibidem, s. 349.

³² Ibidem, t. III, (cz. I), Hozjusz do Kromera, s. 112.

³³ Ibidem, t. I, s. 327, Hozjusz do Kromera, Praga 18 VI 1549.

³⁴ Ibidem, s. 319, Hozjusz do Kromera, Praga 5 VI 1549.

³⁵ Ibidem, s. 320, Hozjusz do Kromera, Praga 13 VI 1549.

³⁶ Ibidem, s. 318, Hozjusz do Kromera, Praga 12 IV 1549.

³⁷ Ibidem, s. 341. Zob. przyp. 24.

³⁸ Ibidem, s. 331, Hozjusz do Kromera, Praga 24 VI 1549. W wielu przypadkach dodatkowo korespondencja Stanisława Reszki z Marcinem Kromerem wyjaśniała niektóre zawile sprawy przedstawiane w listach Hozjusza.

³⁹ Ibidem, s. 341, Hozjusz do Kromera, Bruksela 25 IX 1549.

⁴⁰ A. Szorc, *Rywalizacja katolików z luteranami o kościół św. Mikołaja w Elblągu 1520–1621. Źródła do dziejów reformacji w Prusach Królewskich*, Olsztyn 2002.

Dochodzą nas wieści o pierwszym wyjeździe Hozjusza do Rzymu w 1558 r. po trzykrotnym wezwaniu papieża. Dowiadujemy się o druku poszczególnych dzieł Hozjusza i kłopotach z tym związanych oraz poczytności tych książek w wielu krajach Europy⁴¹.

Biskup Hozjusz współpracował przez około 10 lat ze swym przyjacielem Kromerem w sprawie sprowadzenia jezuitów do Polski. Korespondencja na ten temat rozwinęła się szczególnie w czasie pobytu Hozjusza w Rzymie, a Kromera jako posła królewskiego przy cesarzu Ferdynandzie I w Wiedniu⁴².

Ciekawa jest korespondencja z okresu trwania soboru trydenckiego, a zwłaszcza z ostatniej jego sesji w Trydencie, której przewodniczył w imieniu papieża m.in. kardynał warmiński⁴³. Wiele miejsca w listach do Kromera zajmuje powrót Hozjusza do swojej diecezji warmińskiej, przybycie do Polski nuncjusza Francesco Commendonego, by na sejmie litewsko-polskim w Parczewie w 1564 r. wręczyć królowi Zygmuntowi Augustowi dekrety soboru trydenckiego i zainicjować ich realizację w naszej ojczyźnie. Był to wzmożony czas wytężonej pracy organizacyjnej i duszpasterskiej Hozjusza. Odnowa bowiem soborowa na Warmii, erekcja i organizacja szkolnictwa katolickiego w Braniewie (kolegium i seminarium duchownego), synod diecezjalny i obecność nuncjusza apostolskiego mocno angażowały kardynała i wymagały stałych kontaktów z przyjacielem.

Ostatnie 10 lat pobytu Hozjusza w Rzymie i korespondencja sekretarza Stanisława Reszki z Marcinem Kromerem przybliżyła nam postać kardynała.

Listy Kromera

Zachowane listy Kromera w stosunku do ilości zachowanych listów Hozjusza w tej korespondencji stanowią w przybliżeniu proporcję około 3:1. Kromer najczęściej odpisując na listy starszego kolegi powoływał się, podobnie jak Hozjusz, na *Pismo Święte, Starego i Nowego Testamentu*, lubił się posługiwać zwłaszcza słowami Apostoła Narodów – św. Pawła. Cytował także przysłowia z autorów przedchrześcijańskich. Badania nad listami Kromera są jeszcze *in statu nascendi*.

Zakończenie

Zachowana i nieprzeznaczona przez autorów do druku korespondencja Stanisława Hozjusza z Marcinem Kromerem prezentuje wielowątkowe treści.

⁴¹ HE III, s. 146, 162, 164; por. przyp. 8.

⁴² HE III, s. 131, 145, 202–203 236–237, 256–257.

⁴³ Szczególnie cenna jest z tego okresu korespondencja Hozjusza, i ludzi z jego otoczenia, z Kromerem, opublikowana przez H. D. Wojtystkę, *Cardinal Hosius legate...*, Rome 1967. Zob. idem, *Appendices*, ss. 273–386; Por. A. J. Kalinowska, *Korespondencja Walentego Kuczborskiego z Marcinem Kromerem*, SW, t. XXVI (1989), ss. 129–138.

Jest to rodzaj szesnastowiecznej gazety, w której dominują relacje interpersonalne między przyjaciółmi. Zasadniczo układały się one poprawnie. Jednak pojawiały się też nieporozumienia z powodu dotkliwego kryzysu, zwłaszcza w ostatnich dziesięciu latach życia Hozjusza, w czasie pobytu w stolicy chrześcijaństwa, gdy nie wypłacano mu z Neapolu sum, należnych ze spadku *matrimonium regis*, a gdy z Warmii również nie nadchodziły pieniądze na utrzymanie dworu, bieda i głód zaczęły doskwierać kardynałowi i jego domownikom, a także umiłowanym przez niego ubogim. Wielka ilość zwabionych sławą Hozjusza gości, a także niegospodarność domowników rujnowała skromny budżet domowy kardynała.

Korespondencja należy do tzw. literatury stosowanej, która wyrasta z życia i je odzwierciedla, a ubogacona artystycznymi środkami wyrazu może zainteresować ludzi nauki, zwłaszcza humanistów.

Naszkieciliśmy tu tylko ogólnie problemy zawarte w omawianej korespondencji, co nie wyczerpuje olbrzymiego źródłowego jej materiału. Pozostaje jeszcze do opracowania na jej podstawie wiele wątków, np. życie codzienne na dworze kardynała Hozjusza i biskupa Kromera, itineraria ich podróży, funkcjonowanie kancelarii (zwłaszcza biskupa Hozjusza) w drodze, czy sprawy rodzinne obu przyjaciół. Mamy nadzieję, że znajdą się młodzi zaciekawieni przeszłością Kościoła i literatury polskiej na Warmii badacze, którzy ocalą od zapomnienia świetlane postacie biskupów warmińskich Hozjusza i Kromera.

ANEKS

Wykaz niedrukowanej korespondencji Stanisława Hozjusza z Marcinem Kromerem (1566–1579)⁴⁴

Wykaz skrótów: AAWO – Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie; AB – Archiwum Biskupie; AK – Archiwum Kapituły; ad.- adres; adn. – adnotacja; aut. – autograf; Bibl. Czart. – Biblioteka Czartoryskich; Bibl. Jagiel. – Biblioteka Jagiellońska; pocz. – początek; rkps – rękopis; min. – minuta; zakoń. – zakończenie

1566

A. Listy Hozjusza

- 1) 20 II 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 351–355.
- 2) 28 II 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss 347–350 (adn. 9 III).

⁴⁴ Nieliczne drukowane listy opracowano na podstawie kartoteki ks. Alojzego Szorca.

- 3) 2 IV 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 499–502 (adn. 27 IV).
- 4) 21 IV 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 1615, ss. 435–438.
- 5) 9 VI 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 47–50.
- 6) 9 VI 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 669–672.
- 7) 9 VI 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 729–732.
- 8) 9 VI 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 819–822.
- 9) 9 VI 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1169–1172.
- 10) 9 VI 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1235–1238.
- 11) 3 VII 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 907–912 (adn. 20 VII).
- 12) 8 VII 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 287–290 (adn. 19 VII).
- 13) 26 VII 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 539–542 (adn. 15 VIII).
- 14) 1 VIII 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, s. 91 (adn. 16 VIII).
- 15) 6 VIII 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 921–922 (adn. 28 VIII).
- 16) 13 VIII 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 733–736 (adn. 30 VIII).
- 17) (I poł. VIII) 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1063–1066 (brak zakoń. listu).
- 18) 3 IX 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, s. 63 (brak pocz. listu).
- 19) VIII–IX [1566], aut., Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1211–1211a (brak zakoń.).
- 20) 21 X 1566, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 245–248 (adn. 23 X).

B. Listy Marcina Kromera

- 1) 22 II 1566, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 1610, ss. 325–328.
- 2) 20 VII 1566, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, ss. 91–94.

1567

A. Listy Hozjusza

- 1) 3 II 1567, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 343–344 (ad. s. 346).
- 2) 23 III 1567, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 971–974.
- 3) 5 IV 1567, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1163–1166.
- 4) 26 IV 1567, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 37–38 (ad. s. 40).
- 5) 1 V 1567, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 211–212 (ad. s. 214).
- 6) 23 VI 1567, aut. Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 235–240.
- 7) 3 VII 1567, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, s. 645 (ad. s. 648).
- 8) 19 VII 1567, aut. Olsztyn, AAWO, rkps D 19, k. 138.
- 9) 27 VII 1567, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 943–944 (ad. – s. 944b).
- 10) 3 XI 1567, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 441–448.
- 11) 24 XI 1567, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 591–594.

B. Listy Kromera

- 1) 16 II 1567, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, k. 95–96 (ad. k. 98).
- 2) 22 II 1567, oryg. Olsztyn, AAWO, rkps D 17, k. 53.
- 3) 14 III 1567, aut. Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, s. 99.
- 4) 21 III 1567, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, ss. 111–112, (ad. – s. 114).
- 5) 4 V 1567, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 1610, ss. 403–405.
- 6) 22 XI 1567, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, ss. 101–104.
- 7) 7 XII 1567, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, ss. 105–109.

1568**A. Listy Hozjusza**

- 1) 5 I 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1015–1016, 1019–1020.
- 2) 4 II 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/ 3, ss. 1207–1210.
- 3) 4 II 1568, aut., Linköping, Stifts-och Landsbiblioteket, rkps Brev 26, nr 12.
- 4) 22 II 1568, aut. Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 103–106 (ad. – s. 108).
- 5) 4 i 6 III 1568, aut. Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 425–428.
- 6) 15 III 1568, aut. Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/ 3, ss. 925–928.
- 7) 27 IV 1567, aut., Kraków, Bibl. Jagiell, rkps 60/1, ss. 23–28.
- 8) 30 IV 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1079–1082.
- 9) 7 VI 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/ 3, ss. 1045–1048.
- 10) 23 VI 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 193–196.
- 11) 10 VII 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/ 2, s. 715 (ad. – s. 718).
- 12) 19 VII 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, s. 403 (ad. – s. 406).
- 13) 11 VIII 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, k. 1027-v (ad. – k. 1028).
- 14) 8 X 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, k. 1097 (ad. – k. 1098).
- 15) 10 XI 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 967–968 (ad. – s. 968 b).
- 16) 15 XI 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 759–760 (ad. – s. 760b).
- 17) 19 XI 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 741–742 (ad. – s. 744).
- 18) 27 XI 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, s. 957 (ad. – s. 958 b).
- 19) 1 XII 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, k. 1161 (ad. – k. 1162v).
- 20) 3 XII [1568], aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 753–756 (ad. – s. 756).
- 21) 8 XII 1568, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, s. 937 (ad. – s. 940).

B. Listy Kromera

- 1) 3 I 1568, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, s. 115 (list uszkodzony).
- 2) 11 I 1568, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, ss. 117–120.
- 3) 14 V 1568, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, ss. 125–128.
- 4) 17 V 1568, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, ss. 121–122 (ad. – s. 124).

5) M. Kromer i Jan Leoman, 19 XI 1568, oryg., Kraków, Bibl. Czart., rkps 1609, ss. 1335–1338.

6) 22 XI 1568, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 1610, ss. 467–468 (ad. – s. 470).

7) 28 XI 1568, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 1609, ss. 1355–1358.

8) 1 XII 1568, oryg., Linköping, Stifts-och Landbiblioteket, rkps Brev 24, nr 76: druk, A. Szorc, *Rywalizacja katolików z luteranami o kościół św. Mikołaja w Elblągu 1520–1621*, Olsztyn 2002, ss. 118–119.

9) 3 XII 1568, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, ss. 129–131.

1569

A. Listy Hozjusza

1) 24 II 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, s. 599 (ad. – s. 600 b).

2) 9 III 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, k. 1061-v (ad. – k. 1062v).

3) 28 III 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 261–262 (ad. – s. 264).

4) 5 IV 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, k. 1223 (ad. k. 1224v).

5) 13 IV 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, k. 1003 (ad. – k. 1004).

6) 21 IV 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, k. 1057-v (ad. – k. 1058v).

7) 23 IV 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 725–726 (ad. – s. 728).

8) 26 IV 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, s. 369 (ad. – s. 371).

9) 27 IV 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/ 2, ss. 523–524 (ad. – s. 526).

10) 3 V 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 295–296 (ad. – s. 298).

11) 9 V 1569, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 224–225.

12) 10 V 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, s. 1261 (ad. – s. 1264).

13) 11 V 1569, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 24, k. 31.

14) 16 V 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 831–834.

15) 19 V 1569, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, s. 767 (ad. – s. 768b).

16) 25 V 1569, oryg., Olsztyn AAWO, AB, rkps D 19, k. 140.

17) 11 VI 1569, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 142.

18) 21 VI 1569, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 144.

19) 23 VI 1569, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D19, k. 143.

20) 24 VIII 1569, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 146.

21) 3 IX 1569, aut., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 147.

22) 5 XI 1569, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 148.

23) 5 XI 1569, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 149.

24) 11 XI 1569, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 265.

25) 13 XI 1569, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 150.

26) 25 XII 1569, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 239-v.

B. Listy Kromera

- 1) 28 VIII 1569, oryg., Olsztyn, ADWO, AB, rkps D 19, k. 145.

1570**A. Listy Hozjusza**

- 1) 1.I. 1570, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 1618, ss. 953–958.
- 2) 31. I. 1570, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 1618, ss. 959–960 (ad. – s. 962).
- 3) 17 II 1570, aut., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 241–244v.
- 4) 4 III 1570, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 245–246.
- 5) 16 III 1570, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 249–250.
- 6) 26 III 1570, aut., Olsztyn, AAWO, rkps D 19, k. 247–248; streszczenie:

H. Biaudet, *Le Saint Sige et la Suede*, t. 1, nr 12.

- 7) 1 IV 1570, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 251–252.
- 8) 15 IV 1570, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 1618, ss. 963–966.
- 9) 30 V 1570, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, ss. 253–254.
- 10) 10 VI 1570, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, ss. 257–258.
- 11) 8 VII [1570], aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 242, ss. 229–232.
- 12) 16 IX 1570, aut., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 259–262.
- 13) 26 IX 1570, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 263r-v.
- 14) 30 IX 1570, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 267.
- 15) 3 XII 1570, aut., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 268–271.

B. Listy Kromera

Brakuje

1571**A. Listy Hozjusza**

- 1) 6 I 1571, oryg., Olsztyn, AAWO, AB rkps D 19, k. 272.
- 2) 20 I 1571, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 273–276.
- 3) 10 II 1571, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 277–278.
- 4) 24 II 1571, aut., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 279–280.
- 5) 7 IV 1571, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 281–284.
- 6) 17 VI 1571, oryg., Linköping, Stifts-och Landsbiblioteket, rkps Brev 24, nr 13.
- 7) 31 VII 1571, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, s. 1255 (ad. – s. 1260).
- 8) 2 VIII 1571, oryg., Olsztyn, AAWO, AK, rkps Ab 2, k. 78–79.
- 9) 10 VIII 1571, [oryg.,], Linköping, Stifts-och Landsbiblioteket, rkps Brev 24, nr 14.
- 10) 8 IX 1571, aut., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 289–290.
- 11) 13 X 1571, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 285–288v.

- 12) 3 XI 1571, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, k. 1005–1006v.
- 13) 10 XI 1571, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1051–1056.
- 14) 1 XII 1571, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 399–400 (ad. – s. 402).
- 15) 21 XII 1571, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1043–1046.
- 16) 29 XII 1571(?) aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/ 2, ss. 815–818.

B. Listy Kromera

Brakuje

1572

Hozjusz i Kromer do Rady Miasta Elbląga, 3 XII 1572, kopia: AAWO, AB, D 73, k. 115: druk A. Szorc, *Rywalizacja katolików z luteranami o kościół św. Mikołaja w Elblągu 1520–1621*, ss.149–150.

A. Listy Hozjusza

- 1) 5 I 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 873–880.
- 2) 20 I 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 515–519 (ad. – s. 522).
- 3) 3 II 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 227–231 (ad. – s. 234).
- 4) 15 III 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, k. 1007-v (ad. – s. 1008v).
- 5) 12 IV 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, s. 311 (ad. – s. 316).
- 6) 26 IV 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 979–980 (ad. – s. 980 b).
- 7) 10 V 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, s. 449 (ad. – s. 452).
- 8) 25 VII 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, s. 697, (ad. – s. 700).
- 9) 13 IX 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 465–468.
- 10) 20 IX 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 617–620.
- 11) 4 X 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/ 1, ss. 265–268.
- 12) 15 XI 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 799–802.
- 13) 13 XII 1572, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 889–890.

B. Listy Kromera

- 1) 23 XII 1572, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, ss. 145–154 (ad. – s. 156).

1573

A. Listy Hozjusza

- 1) 7 II 1573, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 119–122.
- 2) 14 II 1573, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 929–936.
- 3) 21 II 1573, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 595–598.
- 4) 28 III 1573, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 661–664.

- 5) 25 IV 1573, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, k. 1013–114 (ad. – s.1014v).
- 6) 10 V 1573, aut., Kraków, Bibl. Jagiell. rkps 60/ 2, ss. 755–757 (ad. – s.758).
- 7) 30 V 1573, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 503–505 (ad. – s. 506).
- 8) 16 VII 1573, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 965–966 (ad. – s. 966 b).
- 9) 1 VIII 1573, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1111–1113 (ad. – s. 1114).
- 10) 21 VIII 1573, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 9–12 (list część. uszkodzony).
- 11) 5 IX 1573, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1275–1276 (ad. – s. 1278 – list uszkodz.).

B. Listy Kromera

- 1) 20 V 1573, kopia, Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, ss. 133–138 (ad. – s. 140).

1574

A. Listy Hozjusza

- 1) 2. I. 1574, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1217–1221 (ad. – s.1222 b).
- 2) 6 II 1574, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 219–222.
- 3) 20 II 1574, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, s. 241 (ad. – s. 243).
- 4) 6 III 1574, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 693–694 (ad. – s. 696).
- 5) 20 III 1574, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 291–292 (ad. – s. 294).
- 6) 24 IV 1574, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, s. 415 (ad. – s. 418).
- 7) 26 IV 1574, aut., Kraków, Bibl. Jagiell. rkps 60/2, s. 507, (ad. – s. 510).
- 8) 1 V 1574, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/ 3, ss. 1135–1138.
- 9) 19 VI 1574, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 581–583.
- 10) 30 VII 1574, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 567–568 (ad. – s. 570).
- 11) 5 XI 1574, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 395–396 (ad. – s. 398).
- 12) 18 XII 1574, aut., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 293.

B. Listy Kromera

- 1) 18 III 1574, min., Kraków, Bibl. Czart., rkps 240, ss. 141–144.

1575

A. Listy Hozjusza

- 1) 22 I 1575, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/ 2, ss. 613–614.
- 2) 29 I 1575, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 377–380, 373–376. (prze-
stawiona kolejność stron; ad. – s. 376).
- 3) 26 III 1575, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, s. 361 (ad. – s. 364).
- 4) 19 V 1575, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/2, ss. 849–852.
- 5) 9 VII 1575, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1155–1158.

- 6) 9 VII 1575, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 273–281 (ad. – s. 284).
- 7) 12 VIII 1575, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, k. 1213 (ad. – k. 1214v).
- 8) 10 IX 1575, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/3, ss. 1029–1033, (ad. – s. 1034).

B. Listy Kromera

- 1) 1 VI 1575, Druk: „Pastoralblatt für die Diözese Ermland”, 1873, ss. 48–49.
- 2) 6 X 1575, kopia, Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 120b, k. 15–16 (brak pocz. listu).

1576

A. Listy Hozjusza

- 1) 7 VII 1576, aut., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 294–295.
- 2) 11 VIII 1576, aut., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 291–292.
- 3) 29 IX 1576, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 1618, 967 (ad. – s. 970).

B. Listy Kromera

Brakuje

1577

A. Listy Hozjusza

- 1) 17 V 1577, aut., Kraków, Bibl. Czart., rkps 1618, s. 971 (ad. – s. 974).
- 2) 1 VIII 1577, oryg., Linköping, Stifts-och Landsbiobioteket, rkps Brev 24, nr 15.
- 3) 30 IX 1577, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, ss. 391–392 (ad. – s. 394).
- 4) 18 XII 1577, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 72, k. 94–95; – – Sztokholm,

Riksarkivet, rkps Extranea: Polen IX, vol. 148.

B. Listy Kromera

Brakuje

1578

A. Listy Hozjusza

1) 14 V 1578, oryg., Linköping, Stifts-och Landsbiblioteket, rkps Brev 24, nr 16.

2) 28 V 1578, oryg., Kraków, Bibl., Czart., rkps 1618, s. 975, (ad. – s. 978).

3) 9 X 1578, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 299–300 (list mocno uszkodzony).

4) 10 XII 1578, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 301; Kopia, Sztokholm, Riksarkivet, rkps Ahlquists avkrisftssamling, vol. B1; druk, *Illustrium virorum ad Martinum Cromerum epistulae*, ss. 23–24,

B. Listy Kromera

Brakuje

1579

A. Listy Hozjusza

1) 7 II 1579, aut., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 305 (list zniszczony przez atrament).

2) 15 III 1579, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 302.

3) 15 V 1579, aut., Kraków, Bibl. Jagiell., rkps 60/1, s. 33 (ad. – s. 36).

4) 2 VII 1579, oryg., Olsztyn, AAWO, AB, rkps D 19, k. 303–304.

B. Listy Kromera

Brakuje

Jadwiga Ambrozja Kalinowska OSB, *Die korrespondenz von Stanislaus Hosius (Stanislaw Hozjusz) mit Martin Cromer (Marcin Kromer) (1537–1579)*

Zusammenfassung

Der anlässlich des 500. Geburtstages von Martin Cromer (Marcin Kromer) entstandene Artikel *Die Korrespondenz von Stanislaus Hosius mit Marcin Kromer (1537–1579) (Korespondencja Stanisława Hozjusza z Marcinem Kromerem (1537–1579))* präsentiert die Korrespondenten Kardinal Stanislaus Hosius und Bischof Marcin Kromer als Jugendfreunde. Der erste erhalten gebliebene Brief von Hosius an Cromer und das Todesjahr des ermländischen Kardinals markieren den chronologischen Rahmen der Korrespondenz. Die Autorin weist auf die gegenseitigen Beziehungen und die Briefkontakte der beiden Freunde hin. Sie stellt den aktuellen Forschungsstand zur Archivrecherche, dem Druck und der Bearbeitung ihrer Korrespondenz vor. Im Hinblick auf die volle Archivrecherche seiner Korrespondenz, die von den Mitgliedern der Historischen Kommission Pfr. Prof. Henryk D. Wojtyśka CP und Pfr. Prof. Alojzy Szorc für den Beatifikationsprozess von Stanislaus Hosius in der Diözese Ermland durchgeführt wurde, erscheint Hosius im Vordergrund. Der Stand der Forschung über die Korrespondenz von Cromer ist erst *in statu nascendi*, weil noch keine vollständige Archivrecherche durchgeführt worden ist. Dem Artikel wurde ein *Anhang* beigefügt, der auf der Grundlage der Kartei von Pfr. Alojzy Szorc erarbeitet wurde. Er enthält ein Verzeichnis der noch nicht gedruckten (von wenigen Ausnahmen abgesehen) Korrespondenzen von Hosius mit Cromer aus den Jahren 1566–1579).

Übersetzt von Christiane Schultheiss

Jadwiga Ambrozja Kalinowska OSB, *Correspondence between Stanislaus Hosius and Marcin Kromer (1537–1579)*

Summary

Written to celebrate the 500th anniversary of Marcin Kromer's birth, the article presents the correspondents: Cardinal Stanislaus Hosius and Bishop Marcin Kromer as friends since their young age. The chronological framework of their correspondence is set by the first surviving letter of Hosius to Kromer and the year of the Warmia Cardinal's death. The author of the article considers the relationships and contacts of the two friends and presents a current account of publications and analyses of their correspondence. Here, Hosius seems to be a foreground figure, especially due to the availability of comprehensive study of all his

letters undertaken by members of the Historical Committee (Fr. prof. Henryk D. Wojtyska CP and Fr. prof. Alojzy Szorc) in the Warmian Diocese for the purpose of his beatification. The research into the letters of Kromer is being carried out and a full archive analysis has not been completed yet. The article is accompanied by an Annex based on the card catalogue made by Father Alojzy Szorc, which contains a list of letters of Hosius and Kromer from the years 1566–1579 which have not been published yet (apart from a few exceptions).

Translated by Tomasz Niedźwiedź